

Багатомісячна динаміка психофізіологічного стану військовослужбовців миротворчого контингенту під час проходження служби на африканському континенті

С.М. ЩЕПАНКОВ

Центральна військово-медична комісія

Резюме. *В статті представлено характеристику багатомісячної динаміки психофізіологічного стану військовослужбовців миротворчого контингенту, що проходили військову службу в Республіці Ліберія в умовах соціальної депривації. Встановлено наявність суттєвої схожості та відмінності психологічного стану у льотного та наземного складу. Виділені три періоди, які характеризуються синхронністю змін психологічних показників у досліджених групах фахівців.*

Ключові слова: *психофізіологічний стан, депривація, тривожність, депресивність, клімат в колективі, готовність до ризику.*

Миротворча діяльність є одним із видів праці людини в особливих чи екстремальних умовах і характеризується низкою особливостей: виконання службових обов'язків в умовах впливу на психіку військовослужбовців несприятливих природно-кліматичних умов території перебування, різноманітням місць виконання завдань, потребою прийняття відповідальних, швидких і точних рішень, постійним збереженням готовності до екстрених дій, стресогенного впливу професійної військової праці, пов'язаної з ризиком та загрозою для життя та здоров'я людини тощо [1, 5, 12, 15].

У професії миротворця однією з найважливіших складових його службової діяльності є витривалість організму до впливу несприятливих чинників навколишнього середовища [12, 16]. Тому для підтримання високої працездатності велике значення мають питання акліматизації, адаптації та оптимізація умов праці військовослужбовців, які перебувають в надзвичайних умовах.

Крім того, на військовослужбовців під час виконання службових обов'язків у миротворчих місії має місце вплив депривації. Дослідники психічних станів виділили термін «депривація», котрий означав позбавлення, втрату [17]. Депривація – це специфічний психічний стан, що виникає в результаті таких життєвих ситуацій, де суб'єктові не дано можливості для задоволення деяких його основних (життєвих) психічних потреб достатньою мірою і впродовж достатньо тривалого часу [2, 6, 9,

14]. Більшість вчених під психічною депривацією розуміють психічний стан людини, що виник унаслідок незадоволення певних потреб [3, 6, 9]. Сучасні соціально-економічні процеси відображаються на людях нестачею часу, сил та можливостей для спілкування навіть з родиною, ускладнюють задоволення головних психічних потреб у: безпеці, повазі, любові, емоційному прийнятті та взаємодії з близькими. Дія на особистість психічної депривації починається там, де з будь-яких причин утворилося психічно недостатнє середовище, хоча в той же час воно може бути біологічно повноцінним [13]. Перебування та професійна діяльність в умовах групової ізоляції впливає на нервову систему людини, викликає її асенізацію, що впливає на спілкування та поведінку. Виснаження нервової системи призводить до дратівливості, нестримності, неадекватної оцінки подій, швидкої втоми тощо [7].

За даними лікарів антарктичних станцій, зі збільшенням часу експедиції збільшується частота звернень до лікарів з неврологічними скаргами. В групах частішають конфлікти, для уникнення яких деякі співробітники антарктичних станцій зменшують спілкування, замикаються у собі, наростає замкнутість. Нерідко розвиваються неврози, депресії, які приводять іноді до суїцидів [2, 7]. З депривацією зустрічаються практично всі люди, і набагато частіше, ніж може здатися на перший погляд. Депресії, неврози, соматичні захворювання, підвищена маса тіла... Нерідко коріння цих проблем пов'язані з дефіцитом яскравості кольорів в житті людини, недостатність емоційного спілкування, інформації тощо [2, 7]. Науковці також визначають виникнення субклінічної депривації в умовах сучасної цивілізації [4, 10].

Вивчення феномену психічної депривації розпочалося відносно недавно. На теперішній час багато уваги приділено розвитку депривації в дитячих колективах, колективах антарктичних станцій, у осіб, які попадають в екстремальні ситуації поодинокі або малими групами тощо. Тобто вплив психічної депривації поступово може стати загальним для всього суспільства та потребує його вивченню у військових колективах військовослужбовців-миротворців.

Таким чином, участь у миротворчих місіях в сучасних умовах пред'являє високі вимоги до морально-психологічного і психофізіологічного стану військовослужбовців. Підвищена увага до вдосконалення процедур прогнозування успішності професійної діяльності військових фахівців з психофізіологічних показників, у першу чергу, пояснюється потребою сучасної армії в наявності боєздатних військових формувань і збереженні здоров'я військовослужбовців. Останні дані свідчать, що боєздатність частин і підрозділів на 65% обумовлена функціональним станом і психофізіологічними резервами організму військовослужбовців і

тільки на 35% залежить від технічних засобів ведення війни [11]. Слід особливо підкреслити, що вивченню психологічного стану військовослужбовців нині приділяється підвищена увага практично в усіх арміях світу, але психологічний статус військовослужбовців під час виконання службових обов'язків безпосередньо в миротворчій місії залишається недостатньо вивченим.

Метою роботи було дослідження багатомісячної динаміки психологічного стану військовослужбовців, що проходять військову службу в миротворчому контингенті в Республіці Ліберія.

Матеріали та методи

Дослідження проводились в гелікоптерному загоні Місії ООН у Республіці Ліберія з грудня по серпень на двох групах військовослужбовців. До першої групи увійшли 40 осіб льотного складу (ЛС) з віком від 26 до 48 років, до другої групи – 40 осіб наземного складу (НС) з віком від 28 до 49 років. Досліджувались наступні психологічні характеристики: реактивна тривожність (РТ) з використанням опитувальника Спілбергера–Ханіна [8], виявлення ознак депресивності з використанням опитувальника Зунге–Балашової, ступеня готовності до ризику (застосована «Методика діагностики ступеня готовності до ризику Шуберта»), психологічного клімату в колективі (за методикою «Діагностика психологічного клімату в малій виробничій групі»), які охоплюють групу аспектів, важливих для діяльності в умовах миротворчих місій. Дослідження проводили щомісячно в умовах індивідуальної роботи з кожним військовослужбовцем.

Результати та їх обговорення

Комплекс досліджених психологічних характеристик відображає різні аспекти психологічного стану військовослужбовців, що дає змогу проаналізувати особливості його змін залежно від часу перебування в місії та впливу тих зовнішніх факторів середовища, які суттєво діють як на фізичний стан військовослужбовців, так і на їх психологічний статус.

Суттєві зміни динаміки психологічного стану відображаються в показнику РТ (рис. 1).

При аналізі змін цього показника за часом потрібно відмітити наявність декількох періодів його динаміки. По-перше, в початковий період роботи осіб льотного складу (ЛС) відмічається достатньо високий рівень цього показника. В подальшому, у міру адаптації до професійної діяльності в нових умовах служби, за перші три місяці РТ зменшується. Після проходження періоду первинної адаптації спостерігається підвищення рівня цього показника, що свідчить про високий ступінь напруженості

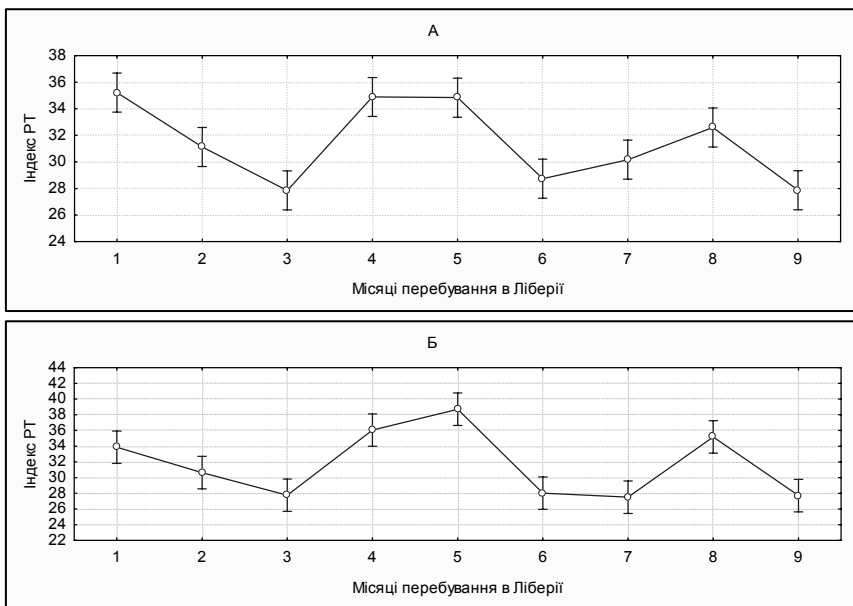

Рис. 1. Динаміка змін показників реактивної тривожності серед осіб льотного (А) та наземного (Б) складу миротворчого контингенту в Ліберії

механізмів адаптації до діяльності. Найвищий рівень РТ спостерігається через 5 місяців після початку перебування у місії. В подальшому спостерігається зниження рівня цього показника, і перед завершенням місії рівень РТ є нестабільним, підвищуючись до 8 місяця та знижуючись перед закінченням перебування у місії.

Динаміка РТ осіб наземного складу (НС), службові обов'язки якого не передбачають інтенсивного льотного навантаження та постійного переміщення по країні, що супроводжується додатковою небезпекою, має деяку схожість з динамікою цього показника з ЛС. По-перше, період вторинного підйому РТ настає у НС дещо раніше, ніж у ЛС, найвищий показник на 4 місяці служби. По-друге, передостанній підйом цього показника також настає трохи раніше, ніж у льотного складу – на 7 місяці проходження служби.

Пояснення структури змін РТ у обстеженого контингенту потрібно шукати в діях зовнішніх чинників навколишнього середовища. Очевидно, що дія чинника кількості опадів неоднаковою мірою впливає на ЛС і НС. ЛС значну частину часу проводить в повітрі або перебуває в джунглях під час

зупинок. Специфіка роботи НС пов'язана з перебуванням на відкритому повітрі, коли їх організм піддається небезпеці зараження малярією, захворюваність на яку збільшується в період підвищення кількості опадів. Через це у НС найвищий показник РТ спостерігали раніше, ніж у ЛС. З іншої сторони, ЛС часто перебувають в джунглях – на площадках менш захищених від дії комарів – переносників малярії. На це накладається психологічний ефект небезпеки захворіти малярією, після лікування якої ЛС усувається від виконання службових обов'язків. Поєднання дії цих чинників призводить до збільшення рівня підвищеної РТ порівняно з НС.

Необхідно відмітити, що вплив чинника часу на прояву РТ у ЛС та НС є значимим з суттєвим рівнем достовірності ($p < 0,001$), що свідчить про високий рівень чутливості до чинника кількості опадів та супутнім його динаміці вираженим чинником збільшення чисельності комах. Якщо не враховувати вплив на рівень РТ початкових змін цього показника, викликаний ефектом адаптації до нового виду діяльності ЛС у Ліберії, можливо констатувати схожість динаміки РТ у ЛС з рівнем кількості опадів, про що свідчить достовірний рівень кореляції за Спірменом між цими показниками ($r = 0,91$; $p < 0,05$).

Деяко нижчий рівень кореляції у період від 3 до 9 місяців служби спостерігали між показниками РТ та динамікою кількості опадів у НС ($r = 0,71$; $p < 0,1$). Все це свідчить про значний вплив динаміки кількості опадів на РТ ЛС.

Іншим важливим показником психологічного стану є динаміка рівня депресивності військовослужбовців (рис. 2). Враховуючи те, що динаміка цього показника у ЛС та НС складу близька, доцільно розглянути узагальнену криву депресивності. Тут спостерігається достатньо очікувана закономірність. У період початкової адаптації військовослужбовців депресивність достатньо висока та індекс депресивності досягає 46. В подальшому, у міру пристосування до нової роботи рівень цього показника падає з наступним поступовим збільшенням у період 6–7 місяців здійснення професійної діяльності. Такий підйом рівня депресивності пояснюється поступовим накопиченням втоми та негативних емоцій, які проявляються у працюючих людей в незвичних для них умов мешкання та праці. Крім того, до цього часу накопичується негативні емоції, викликані соціально-психологічною депривацією (віддаленість від постійного помешкання, проживання та праця в умовах замкнутого колективу, відсутність комунікації з товаришами та родичами та іншими причинами). Наявність достовірного впливу чинника часу на рівень депресивності доказує однофакторний дисперсійний аналіз ($p < 0,001$). Досконало очевидним представляється факт зменшення рівня депресивності в кінці місії, якому сприяє наступний від'їзд додому.

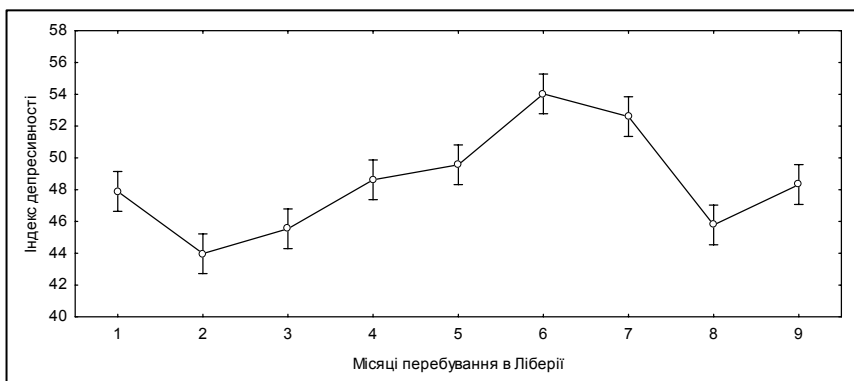

Рис. 2. Динаміка змін показників депресивності серед миротворчого контингенту в Ліберії

Пов'язаний з попереднім і чинник рівня сприятливого клімату в колективі (рис. 3). Тут також, як і в попередньому випадку, динаміка клімату у колективі мало відрізняється у ЛС та НС. Це, вочевидь, викликане тим, що робота та побут цих людей, в основному, здійснювалась в достатньо замкнутому просторі аеродрому й побутових приміщень. Аналізуючи динаміку клімату в колективі, можливо відмітити, що на початку місії, коли ще не відбулося формування міжособистісних зв'язків між військовослужбовцями, цей клімат оцінювався ними на достатньо низькому рівні (39 балів). У подальшому в міру сумісного проживання та праці здійснюється встановлення товариських відносин. У зв'язку з цим оцінка сприятливості клімату колективу достатньо швидко підвищується (до другого місяця), а потім стабілізується на високому рівні (52 бали) до 5 місяця включно. У міру накопичення втоми та пересиченості одноманітною працею спостерігається значно різкіше зниження цієї сприятливості до початкового рівня. Однофакторний дисперсійний аналіз констатує вплив на цей показник чинника часу на рівні $p < 0,001$. Якщо виключити початкові та кінцеві феномени змін депресивності та сприятливості психологічного клімату в колективі, можливо спостерігати тенденцію, що показує інверсію динаміки цих чинників (коефіцієнт кореляції Спірмена 0,72; $p < 0,1$ при виключенні з аналізу першого та останнього місяців служби в місії). Вірогідно, що в цьому контингенті спостерігається феномен слабого взаємовпливу цих компонентів психологічного стану, викликаних проявами погоджених змін цього стану військовослужбовців у разі відриву від звичайних умов середовища.

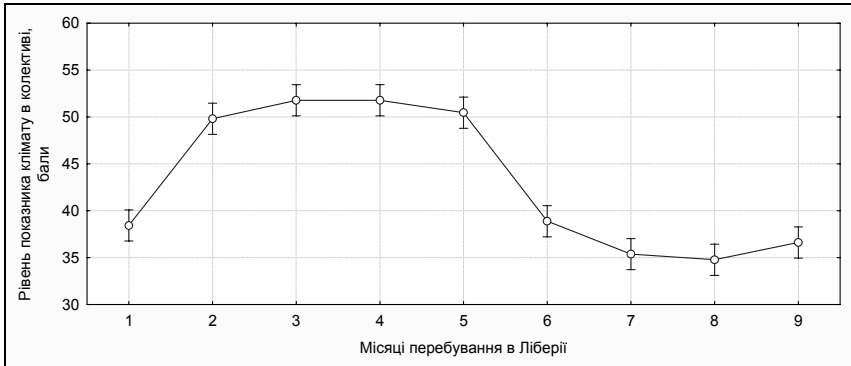

Рис. 3. Динаміка змін показників клімату в колективі серед миротворчого контингенту в Ліберії

Важливим для льотної діяльності є характеристика ступеня готовності до ризику військовослужбовців. При цьому, необхідно відмітити, що ризик у ЛС та НС має різні «відтінки». Якщо для ЛС найважливішим завданням є перевезення вантажу або пасажирів до пункту доставки з

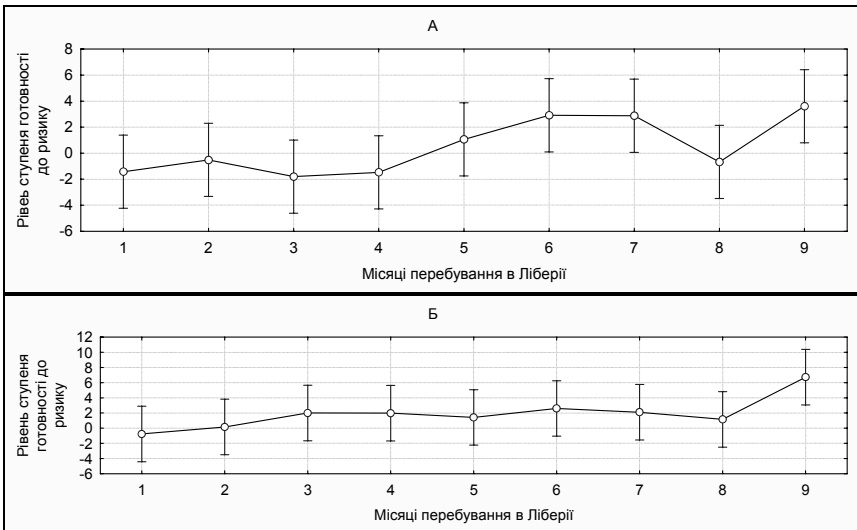

Рис. 4. Динаміка змін показників ступеня готовності до ризику серед осіб льотного (А) та наземного (Б) складу миротворчого контингенту в Ліберії

одночасним збереженням особистого здоров'я та життя інших людей, то для НС важливим являється справність техніки, яка забезпечує працю ЛС. Аналіз характеристики ступеня готовності до ризику у ЛС та НС показав суттєву різницю динаміки цього показника. Ступінь готовності до ризику у ЛС майже не коливається за часом (рис. 4а). Однофакторний дисперсійний аналіз свідчить про відсутність впливу чинника часу на ступінь готовності до ризику у цього контингенту військовослужбовців. Друга група військовослужбовців НС має достовірний вплив чинника часу на ступінь готовності до ризику в їх поведінці (рис. 4б).

Рівень достовірності, цього чинника, який оцінювали за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу, $p < 0,05$. Потрібно підкреслити особливості коливання показників ступеня готовності до ризику протягом часу. Після первинної адаптації до нових умов праці рівень обережності до виконання службових обов'язків, який оцінюється показником ступеня готовності до ризику падає, що є закономірним для праці цього персоналу. В період від 5 до 7 місяців рівень готовності до ризику підвищується до +4 балів. Звикнувши до небезпеки, людина втрачає пильність, працює без необхідної уваги, не аналізує обстановку, розслаблюється, іноді ігнорує безпечні прийоми роботи. Цей період деякою мірою співпадає з періодом підвищення рівня депресивності та погіршення міжособистісних відносин. У кінці місії ступінь готовності до ризику у наземного складу падає до нульового рівня. Таким чином, виявлений період суттєвого зниження рівня ступеня готовності до ризику у наземного складу, потрібно розробити дієві заходи щодо його підвищення. Ці заходи можуть бути спрямовані на зміну організації діяльності, підвищення психологічного стану шляхом застосування комплексу психологічних прийомів.

Висновки

1. У результаті проведеного аналізу динаміки психологічного стану при проходженні служби в миротворчій місії можливо констатувати наявність певних ознак суттєвої схожості та відмінності за деякими із досліджених психологічних характеристик ЛС і НС. Схожість динаміки депресивності та клімату у колективі пов'язані з дією однакових для них зовнішніх чинників, а відмінність РТ та ступеня готовності до ризику пов'язана зі специфікою їхньої професійної діяльності.

2. Виділені три достатньо рельєфних періоди, які характеризуються синхронністю змін психологічних показників в обох досліджених групах фахівців: початковий період адаптації до нових умов професійної діяльності та життєдіяльності в умовах тропіків, який охоплює біля двох місяців; період стабілізації психологічного стану військовослужбовців – приблизно 5 місяців, та заключний період діяльності в місії – останні два місяці перебування в місії. Кожний із виділених періодів має свої

особливості, які потрібно враховувати при плануванні графіка навантажень на військовослужбовців та при проведенні профілактичних заходів, спрямованих на збереження здоров'я та високої працездатності миротворчого контингенту.

Література

1. Агаев Н.А. Психологічне забезпечення адаптації військовослужбовців миротворчих підрозділів до діяльності в особливих умовах / Н.А. Агаев // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. – К., 2006. – № 11 (35). – С. 243–249.
2. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации / Е.Г. Алексеенкова // Учебное пособие. – СПб. : Питер – 2009. – С. 96.
3. Ануфрієва Н.М. Соціальна психологія : навч.-метод. посіб. / Н.М. Ануфрієва, Т.М. Зелінська, Н.О. Єрмаков. – Каравела, 2009. – 216 с.
4. Винникотт Д. Семья и развитие личности. Мать дитя / Д. Винникотт // Екатеринбург : Литург, 2004. – С. 400.
5. Миротворческие миссии и психологическая устойчивость миротворцев / С.В. Захарик, В.М. Крук, Д.А. Лузгин, Н.Ф. Феденко, С.И. Съедин // Сб. науч. тр. по материалам Международной научно-практ. конфер. 25 июня 2012 г. Часть I. – Тамбов : Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2012. – С. 70–76.
6. Лангмейер И. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек; пер. Г.А.Овсянникова // (изд. 1-е, русск.).
7. Лебедев В.И. Психология и психопатология одиночества и групповой изоляции / В. И. Лебедев. – М. : Юнити, 2002. – С. 86–93.
8. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации. Описание и руководство к использованию / Ответств. редактор: А.Ф. Кудряшов. – Петрозаводск : Петроком, 1992. – С. 49–50.
9. Маскалюк А.М. Особливості переживання людиною довготривалої фізіологічної депривації (на матеріалах голодоморів в Україні) : дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / Маскалюк Андрій Миколайович. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України – 2010. – С. 231.
10. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 316 с.
11. Психофизиологическое обеспечение боевой деятельности частей и подразделений / В.С. Новиков, А.А. Боченков, С.В. Литвинцев, С.В. Чермянин, Е.Б. Шустов // Методические указания. – М., 1995. – С. 13–20.
12. Романчук С. Фізична підготовка як системоутворюючий чинник підтримки боєздатності військовослужбовців в умовах спекотного клімату / С. Романчук // Здоров'єсберегаючі технології, фізическа реабілітація і рекреація в вищихшх учебных заведених : сб. ст. III Междунар. науч.-практ. конф. – Харьков, 2010. – С. 20–24.
13. Фетискин Н.П. Психологические основы образовательной депривации. Учебно-методическое пособие / Н.П. Фетискин, Т.И. Миронова // Кострома : КГУ, 2007. – С. 148.
14. Часнокова И.И. О тенденции исследования состояния человека в советской психологии / И.И.Часнокова // Психология состояний. Хрестоматия./ (сост. Т.Н. Ва-

сильева, Г.Ш. Габдреева, А.О. Прохорова); под ред. А.О. Прохорова. – М. : ПЕР СЭ; СПб. : Речь, 2004. – С. 17–23.

15. Чаплигін В. Вплив факторів зовнішнього середовища на формування здоров'я люди-ни / В. Чаплигін // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. Вінниця – 2004. – Вип. 5. – С. 509–513.

16. Чух А. Вплив екстремальних факторів службово-бойової діяльності на психофізичний стан військовослужбовців / А. Чух // Фізична підготовка військовослужбовців : матеріали відкритої наук.-метод. конф. 29–30 квітня 2003 р. – К., 2003. – С. 185–189.

17. Шпиц Р.А. Первый год жизни: психоаналитическое исследование нормального и отклоняющегося развития объективных отношений / Р.А. Шпиц, В.Г. Коблинер // (пер. с англ.). – М. : Геррус, 2000. – С. 384.

**Многомесячная динамика психофизиологического состояния
военнослужащих миротворческого контингента во время прохождения
службы на африканском континенте.**

С.М. ЩЕПАНКОВ

Центральная военно-медицинская комиссия

Резюме. В статье представлено характеристику многомесячной динамики психофизиологического состояния военнослужащих миротворческого контингента, во время прохождения воинской службы в Республике Либерия в условиях социальной депривации. Установлено наличие значительной схожести и различия психологического состояния у летного и наземного состава. Выделены три периода, которые характеризуются синхронностью изменений психологических показателей в исследованных группах специалистов.

Ключевые слова: психофизиологическое состояние, депривация, тревожность, депрессивность, климат в коллективе, готовность до риску.

**Monthslong dynamics of psychophysiological state
of military peacekeeping contingent during their service in Africa**

S.M. SHCHERANKOV

Central Military Medical Board

Summary. The article presents characteristic of monthslong dynamics of psychophysiological state of military peacekeeping contingent involved in the service in Liberia in conditions of social deprivation. It was established considerable similarities and differences in the psychological state between flight crews and ground staff. There are described three periods that are characterized by synchronicity of changes in psychological indicators defined for the studied groups.

Keywords: psychophysiological state, deprivation, anxiety, depression, the climate in the team, willingness to take risks.